

Ressenya del llibre Paradeisos. Horti. *Los jardines de la antigüedad*, de Lluís Pons Pujol¹

Montse Rivero-Matas

Grup Jardins i Jardineros: Art, Ciència i Ofici als Països Catalans, Institució Catalana d'Estudis Agraris (ICEA)

Paradeisos. Horti. *Los jardines de la antigüedad* és el títol literari que Lluís Pons Pujol ha triat per a l'edició de gairebé totes les conferències que van tenir lloc a Barcelona, el gener de 2018, en el marc de la Jornada Internacional «El jardí com a font històrica: Mesopotàmia, Egipte, Grècia i Roma». L'acte va ser organitzat per la Universitat de Barcelona i hi van participar el Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), la Institució Catalana d'Estudis Agraris (ICEA) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i el grup Jardins i Jardineros: Art, Ciència i Ofici dels Països Catalans de la ICEA. Aquest llibre, doncs, és fruit de la col·laboració d'aquestes institucions i de la participació econòmica de l'Associació de Professionals dels

1. Lluís PONS (2020), *Paradeisos. Horti. Los jardines de la antigüedad*, Barcelona, Universitat de Barcelona, coll. «Instrumenta», 71.

Correspondència: Montse Rivero Matas. A/e: mrivromatas@gmail.com.

Espais Verds de Catalunya (APVEC) i les empreses Massó, Moix, Santin, Sorigué i Urbaser.

El llibre recull les aportacions que diferents experts internacionals fan a la història dels jardins de l'antiguitat: els parcs reials d'Assíria, els jardins de l'antic Egipte, els boscos i jardins a la Grècia arcaica i clàssica, els jardins del Gran Rei de Pèrsia, diferents jardins romans d'Itàlia i Portugal, i també la vegetació i els jardins de Bàrcino. Rigorosos treballs de recerca tots, que contribueixen a aprofundir en el coneixement que es té sobre els jardins de l'antiguitat clàssica i a donar-hi nova llum.

El valor que té aquesta publicació, però, va més enllà d'explicar jardins concrets que es van crear en les diferents cultures de l'entorn de la Mediterrània antiga. *Paradeisos* ens ensenya les metodologies que emprà la història per a aproximar-se als jardins i llegir-los: l'arqueologia, l'epigrafia, la musivària, la pintura o les diverses fonts literàries. Les anàlisis es completen amb aportacions d'altres ciències, com la botànica, l'agronomia o la palinologia. És aquesta aproximació multidisciplinària la que posa de manifest l'autèntica essència dels jardins: una obra d'art conjunta de l'ésser humà i la natura.

Si entenem la creació del jardí com una acció artística que necessita coneixements complets en matèries tan diverses com l'art, l'arquitectura, l'agronomia, la botànica o la hidràulica, és també comprensible que l'estudi dels jardins del passat requereixi també aquesta multidisciplinarietat. La majoria de publicacions que existeixen sobre història dels jardins, especialment les que són compendis de llarg recorregut històric, s'han aproximat als jardins des de la història de l'art, l'arquitectura, la botànica... També des de la filosofia i el pensament. *Paradeisos* s'acosta als jardins des de l'ofici d'historiador, i posa sobre la taula les eines i els instruments que es fan servir per a trobar les arrels del passat. Té, per tant, un component pedagògic que el fa diferent de les publicacions de jardins existents en llengua catalana i castellana. El llibre conté nou articles, cinc dels quals es dediquen a diferents tipologies de jardins del món romà. La resta d'articles ens aproximen als jardins de cultures anteriors.

A l'Orient de la Mediterrània van existir uns jardins increïbles que eren l'expressió del domini dels reis d'Assíria i Pèrsia. L'assiriòleg Ariel Bagg fa un recorregut pels diferents parcs que des de finals del segon mil·lenni fins al segle VII aC van bastir els reis assiris, com revelen les esteles commemoratives i l'arqueologia. El professor Bagg analitza els relleus existents a diverses estances dels palaus de Nínive que mostren uns magnífics jardins amb pavellons i aqüeductes, uns extensos parcs de cacera, aiguamolls i, fins i tot, una reserva de caça de lleons. Després d'un setge de més de tres mesos, Nínive va ser devastada i van ser esborrades totes les referències als seus reis, però, tanmateix, el disseny d'aquests parcs reials persisteix, diu Bagg, en els nostres jardins botànics i en la idea de Paradís.

L'enfocament triat per la professora Marguerite Erroux-Morfin de la Universitat Paul Valéry de Montpellier és analitzar els jardins de l'antic Egipte a partir de fonts escrites,

relleus i pintures de palaus i tombes, i se centra molt especialment en la vegetació detallada en aquestes fonts. A l'antic Egipte el jardí era un microcosmos, aïllat de l'exterior, i on els elements cel, terra i aigua es trobaven associats a arbres autòctons com les palmeres o el sicòmor. Cada arbre, cada planta, cada flor eren cultivats com a recurs per a ser consumit com a aliment, per a fer-ne perfums o tints, dibuixats en estètica harmonia en pintures murals de tombes d'alts funcionaris. Les plantes contribuïen al caràcter diví i funerari del jardí en estar lligades, cadascuna, a una o a diverses divinitats.

Els vasos ceràmics i els textos de la literatura homèrica i d'autors clàssics són les fonts principals a partir de les quals Maria Cruz Cardete del Olmo, professora de la Universitat Complutense de Madrid, reconstrueix la idea de bosc i jardí en la Grècia arcaica i clàssica, i com van contribuir a la naturalització de la cultura. Termes que d'inici poden semblar contraposats, *bosc* —entès com a espai natural— i *jardí* —com un element cultural—, són, segons Maria Cruz Cardete, construccions humanes que responien ambdues a necessitats socials, de control del pensament aristocràtic, el qual s'autoinvestia en ser l'únic capaç de construir civilització.

Manel García Sánchez, en el seu article sobre els jardins del gran rei de Pèrsia, descriu els jardins dels reis aquemènides, inspirats en els assiris: bells i frondosos jardins amb aigua abundant, plantes i animals exòtics i on l'arquitectura i la natura creaven uns espais admirats. Els jardins perses són els responsables de l'assimilació de jardí a paradís. *Paradeisos*, el terme persa per a designar els jardins, va ser introduït per Xenofont en el lèxic grec i d'ell va passar a la tradició bíblica, al món clàssic i, així, fins als nostres dies. El grup d'articles dedicats al món romà va encapçalat per la reflexió que l'editor d'aquesta publicació, Lluís Pons, fa sobre l'enfocament metodològic per a l'estudi dels jardins romans.

No repassarem aquí les disciplines que intervenen en la interpretació dels jardins, esmentades breument a l'inici d'aquesta ressenya, sinó com l'autor s'aproxima a l'espai jardí en temps de la República i de l'Imperi romà, i com n'analitza l'estructura, la composició i la relació amb l'habitatge, a través de diverses metodologies. L'estudi de la nomenclatura, de les diferents paraules emprades per a designar els jardins, ajuden a veure'n l'evolució i com progressivament es va avançar de l'*hortus* (hort) cap a l'*hortus* (jardí) amb connotacions d'espai de plaer. O com s'evidencia que en el segle II dC la domus formada per atri i peristil esdevé més tard la casa del peristil, la qual cosa converteix el jardí en el focus principal de l'habitatge.

L'autor descriu la contribució que fa l'arqueologia a l'estudi dels jardins, mitjançant la delimitació de les estances i els espais exteriors, o l'aflorament de les canalitzacions d'aigua, estanys i fonts, així com dels elements de fàbrica freqüents en els jardins: triclinis, pèrgoles, bancs i taules, i també peces de la cultura material com ara els testos o les *dolia*, recipients per a regar les plantes.

L'estudi de les pintures que decoraven els peristils o les estances interiors, com l'arxifamós jardí de la Villa de Livia a Prima Porta, revela que la característica principal dels jardins pintats era el naturalisme, ara bé, no com a reflex de jardins reals, sinó com a representants d'una natura idealitzada. És aleshores pertinent fer-se la pregunta de fins a quin grau els jardins pintats poden ser interpretats com a fonts de dades per a estudiar els jardins romans. Pons exposa l'opinió que diferents experts tenen sobre aquesta qüestió.

Finalment, l'autor s'acosta breument als jardins representats en els mosaics, que, com en el cas dels frescos, cerquen crear en l'espectador la il·lusió de trobar-se enmig de la natura. L'investigador Luís Amela ens aproxima als jardins del Pòrtic del Teatre de Pompeu, finançats per Cn. Pompeu Magne (170 aC), que van ser un dels primers jardins públics de la ciutat de Roma, i que van servir de model per a altres jardins d'aquest tipus. Els *horti* de Pompeu estaven destinats a l'esbarjo i oferien entreteniment i oportunitat de passejar relaxadament entre obres d'art, envoltats de vegetació. El seu èxit va ser la ubicació en els camps de Mars, allunyats de la ciutat atapeïda i trobar-se a l'abast de persones humils.

Beate Brühlmann i Félix Teichner, de les universitats de Tréveris i Marburg, respectivament, expliquen com eren els jardins de la Villa Milreu (Estói) i Abicada (Mexilhoeria Grande) tots dos ubicats al sud de la Lusitània (Algarve, Portugal), i ens aproximen a una tipologia de jardí, encara no tractada específicament en aquest llibre: els jardins de les *villae* rústica, importants centres econòmics rurals. L'activitat principal a Milreu era la producció d'oli i vi i, en conseqüència, el cultiu de grans extensions d'oliveres i vinya. La villa d'Abicada, situada dalt d'un turó davant del mar, es creu que estava especialitzada en el tractament de marisc i en la producció de salaons de peix. Els autors centren l'estudi en les zones enjardinades d'aquestes *villae*, tant dels jardins amb peristil i interiors dels complexos construïts, com dels jardins exteriors i la seva relació amb l'entorn més pròxim i el paisatge.

L'estudi dels jardins extramurs és, al meu entendre, l'aportació més interessant que fan aquests investigadors, recollint exemples de les recerques fetes pels grans especialistes dels jardins romans, Pierre Grimal i Wilhemina Jashemski, completats amb l'anàlisi de documents gràfics, com pintures i mosaics. Això els permet demostrar l'existència d'espais aterrats, columnats, pèrgoles, camins i abundant plantació d'arbres, que expressaven la riquesa dels propietaris de les moltes *villae rusticae* que hi havia disseminades per tot el territori de dominació romana. Concretament a Milreu, l'èxit econòmic queda reflectit en el creixement de jardins en el peristil i entorn de les termes, i s'han documentat indicis de fonts i parterres a l'exterior, cosa que els fa pensar en l'existència d'un jardí obert al paisatge transformat per l'explotació agrícola.

En el cas de la Villa Abicada s'han documentat jardins a dos nivells i la comparació amb la representació de pintures i mosaics permet als autors afirmar dues coses: l'existència d'una clara intencionalitat en la plantació d'arbres a l'interior i exterior de les *villae*,

com a índex de riquesa, i que les zones enjardinades es van preveure des del principi de la planificació del complex.

L'article signat pels arqueòlegs Carme Miró, Santi Riera i Jordi Ramos fa una introducció global dels llocs on es podien trobar jardins en el món romà, tant dins de les ciutats romanes —principalment a la domus i les *insulae*— com a l'*ager*: a les *villae* privades, com hem vist en el cas anterior, a les vies sepulcral, de les quals tracta el darrer article de la publicació, i finalment al bosc, que els autors no volen deixar d'esmentar com a espai culturitzat i transformat per l'home. Aquesta darrera és una aportació dels autors, al meu entendre, poc o gens estudiada en el context romà.

L'article fa una descripció de les domus localitzades a la Bàrcino romana, i se centra després en l'estudi arqueobotànic fet al fossat exterior de la muralla del carrer sotstinent Navarro, la qual cosa afegeix, doncs, una nova font de coneixement a les que s'han anat explicant al llarg de la publicació. L'estudi arqueobotànic va evidenciar diferents tipus de fragments vegetals: grans de pol·len, espores, fongs i fragments de carbons i llavors, cosa que ha permès identificar les espècies vegetals que poblaven i es cultivaven al voltant de Bàrcino: pins, alzines, roures i diferents tipus de cereals i vinya. També l'olivera, si bé no com a espècie productiva, sinó relacionada amb la fundació de la ciutat i el seu simbolisme en el món clàssic. Altres evidències pol·líniques demostren la presència a Bàrcino de llimoners, plàtans, arboços i boixos, identificats per restes carbonitzades.

En el darrer article d'aquesta publicació, els investigadors Alfredo Buonopane de la Universitat de Verona, i Frederica Maria Riso, de la Universitat de Bologna, ens endinsen en els jardins sepulcral de Mutina, estudiats a través de l'epigrafia i l'arqueobotànica. Els sepulcres, en el món romà, se situaven als afores de les ciutats, a banda i banda de les vies principals d'accés i les inscripcions de les tombes són una font d'informació increïble i divertida, que, en el cas dels jardins, han permès conèixer molts exemples. Al voltant del sepulcre de rics i pròspers patricis hi havia jardins plantats i formalitzats, que creaven autèntics complexos funeraris, amb edificis i amb jardiners responsables del seu manteniment. Una inscripció de Mutina, datada del segle II-III dC, revela la preocupació del marit de la difunta perquè la vegetació espontània no envaís la tomba de la seva estimada.

Per acabar, no podem deixar d'esmentar l'acurada feina d'edició feta per Lluís Pons, que inclou uns valuosos índexs —bibliogràfic, onomàstic, de les fonts i de matèries o paraules clau genèriques— que ajuden a la localització ràpida de la informació i permeten, per a aquells que vulguin, aprofundir en el coneixement de jardins d'èpoques o estils concrets de l'antiguitat.